

The terrorist identity: a criminological review

Особа злочинця-терориста: кримінологічний огляд

Svitlana Romantsova

Key words:

terrorism, terrorist identity, female terrorist, child terrorist, criminological review.

Ключові слова:

тероризм, особа злочинця-терориста, жінка-терористка, дитина-терорист, кримінологічний огляд.

За останнє десятиліття тероризм перетворився в одну з найбільш глобальних проблем сучасності, ставши непередбачуваним і непередбачуваним, набуваючи різноманітніших форм і жахливих масштабів, а Україна в рейтингу країн за рівнем тероризму посідає 17 місце¹. Тероризм не перестає бути топ-новиною в засобах масової інформації, на телеекранах та інших джерелах, чинячи психологічний тиск на великі маси людей, породжуючи неспокій, занепокоєння людей за своє життя, за своє сьогодні і майбутнє.

Ефективна боротьба з тероризмом неможлива без детального, систематичного обліку, аналізу, збору та узагальнення даних про особу терориста, його внутрішні риси, умови та фактори, які стали основними причинами для вчинення терористичних актів, вступу в терористичні організації і т.д. Водночас інформація про специфічні риси особистості терориста винятково важлива під час розслідування злочинів терористичного характеру, проведення оперативно-розшукових заходів, проведення переговорів із терористами, а недостатність наукових досліджень щодо особи терориста негативно впливає на виявлення терористичних організацій і протидію терористичним актам.

Звертаючись до аналізу особи сучасного терориста в Україні, перш за все варто вказати на те, що терористичні практики (теракти) здебільшого відтворюються в діяльності чоловіків (99%), на жінок, відповідно, припадає лише 1% усіх осіб злочинців. За наявними даними, на жінок припадає значно більша частка, а саме: серед терористів-смертників 40% становлять жінки, під час захоплення «Норд-Осту» в Росії було 19 жінок².

Однак ці дані можна піддавати сумніву і схилитися до позиції, що жінок-терористок приблизно до 7%. Хоча, як зазначає Ю.Б. Данильченко, по-перше, вчинення теракту вимагає наявності певних навичок поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями. Як правило, такими навичками володіють саме чоловіки (однак сучасні жінки володіють таким навичками на рівні з чоловіками). По-друге, завдання вчинення терористичного акту, безпосередньо спрямованого не лише на порушення громадської безпеки, а й на заподіяння смерті іншим особам (хоча й дистанційно, деперсоніфіковано), вимагає від терориста наявності особливих морально-психологічних рис: нігілізму, зневажання людського життя, установки на готовність до застосування насильства, здатності ризикувати, зокрема, щодо можливості викриття правоохоронними органами. Такі риси є більш поширеними саме серед чоловіків із цілком очевидних причин. Жінці-терористці притаманні певні особливості, а саме: схильність до емоційного, нерационального сприйняття дійсності та вразливості. Жінкам-терористкам під час вчинення терористичних актів нерідко відводиться не тільки роль пособниць, але й виконавиць, оскільки вони більш віддані ідеям терору, вирізняються більшою цілеспрямованістю. Саме жінки за своїми психологічними характеристиками найбільше підходять на роль смертниць.

Гендерний підхід до дослідження дав змогу виділити особливості кримінологічної характеристики жінки-терористки. Жінка-терористка є більш самокритичною, тому бачить у собі більше негативних якостей, на відміну від чоловіка-терориста, що свідчить про її низьку самооцінку, водночас жінок із низькою самооцінкою легше залучити до скоєння злочинів терористичної спрямованості, і, що важливо, сім'я не виступає стримуючим фактором злочинної поведінки жінки-терористки³.

¹ Рейтинг стран мира по уровню терроризма / Global Terrorism Index.URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index/info>.

² Проблема женского терроризма. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/a-33-2006-04-01-voa3/637693.html>.

³ Бучаев С.М. Особенности криминологической характеристики террористки. Региональные криминологические исследования. Махачкала, 2017. № 1. С. 33–36.

В Україні випадки вчинення терористичних актів жінками також не є поодинокими, для прикладу, ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженка м. Харкова, громадянка України, із середньою спеціальною освітою, не працююча, не судима, обвинувачена в скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 258, ч. 1 ст. 263 КК України, будучи негативно налаштованою проти військовослужбовців Збройних Сил України та інших патріотично налаштованих громадян, підтримуючи діяльність представників незаконно самопроголошених державних утворень так званої Донецької народної республіки та Луганської народної республіки, а також окупаційну політику та збройну агресію Російської Федерації, отримує завдання з території РФ щодо дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Харківському регіоні, зокрема вчинення терористичних актів⁴.

Також актуальним прикладом може бути Дрюк Світлана Миколаївна – учасниця терористичного угруповання «ДНР» під псевдонімом «Ветерок». На початку 2019 року перейшла на сторону України та заявила про готовність свідчити. Вона у 2014 році приєдналася до терористичної організації «ДНР». Спершу була санітарним інструктором, потім – замполітом у батальйоні «Чебурашка». Згодом стала командиром танку з повністю жіночим екіпажем. На стороні терористичних організацій брала участь у боях за Дебальцеве, Красногорівку, Мар'їнку, на Маріупольському напрямку. Далі дослужилася до заступника командира так званого 11 полку «Восток». Її називали «народним героєм Новоросії» та зробили прообразом головної героїні першого пропагандистського кінофільму «Ополченочка». На початку 2019 року вона повідомила своєму командуванню, що їде в особистих справах у Ростов-на-Дону. Насправді в цей час жінка разом із дітьми переїхала на підконтрольну Україні територію. У цьому їй допомогли українські спецслужби⁵.

Необхідно також зазначити, що серед терористів чимало неповнолітніх (підлітків), які беруть активну участь у національному і релігійному тероризмі⁶. Молоде покоління внаслідок своєї моральної та інтелектуальної інфантильності «легко потрапляє на гачок радикального націоналізму, соціальних і релігійних ідей»⁷. Залучення неповнолітніх до вчинення терористичних актів зручно для організаторів, оскільки вони внаслідок слабкого розвитку інстинкту самозбереження більш сміливо йдуть на вчинення злочину, менше замислюються про його наслідки і не звертають на себе особливу увагу з боку правоохоронних органів⁸. Висока також небезпека використання підлітків-смертників (шахідів), яких найпростіше «ідеологічно зарядити». Зауважимо, що в Росії неповнолітні особи активно залучалися до тероризму вже на початку ХХ століття. Наприклад, приблизно 22% терористів-есерів були у віці від 15 до 19 років. Нерідко членами інших революційно-терористичних організацій (наприклад, «чернознаменних» анархістсько-терористичних груп) ставали підлітки у віці від 14 до 16 років (і навіть 12 років), які вирізнялися особливим фанатизмом і прихильністю до насильства⁹. Активно залучається також молоде покоління в терористичні бандформування в Чечні та Інгусеті¹⁰.

В Україні, за даними Генеральної Прокуратури на фоні проведення антитерористичної операції збільшилася кількість кримінальних правопорушень проти громадської безпеки, вчинених неповнолітніми, зокрема створення терористичних груп і збройних формувань (з 2 до 5 проявів), і фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами (з 15 до 25 проявів)¹¹.

На окупованому Донбасі бойовики залучають неповнолітніх громадян України до терористичної діяльності. Значний резонанс в викликало відео, на якому сепаратисти показують відкритий НЗФ «Бригада Восток» (колишня назва – «Батальйон Восток») – так званий «військово-спортивний літній табір для дітей і підлітків» в окупованому Донецьку. В таборі дітям віком від 10 до 17 років (і хлопчики, і дівчатка – «курсанти» – одягнуті у військову форму з шевронами СРСР та РФ, у деякого – нарукавні нашивки «Военно-

⁴ Вирок Київського районного суду м. Харкова. Справа № 640/14828/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80138057>.

⁵ Боевик ДНР «Ветерок» перешла на сторону Украины из-за любви к сотруднику спецслужбы. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/327622-bevik-dnr-veterok-pereshla-na-storonu-ukrainy-iz-za-ljubvi-k-sotrudniku-spetssluzhby>.

⁶ Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва, 2001. С. 280.

⁷ Сукиасян С.Г. История болезни цивилизации: диагноз терроризм (попытка психопатологического анализа). Ереван, 2005. С. 193.

⁸ Красногорский М. Дети-солдаты: вчера и сегодня. Независимое военное обозрение. 2006. 26 мая – 1 июня. С. 8.

⁹ Литвинов Н.Д. Террористические организации: формирование и деятельность (политико-правовой анализ) / Под ред. С.Е. Вицина. М., 1999. С. 91-93.

¹⁰ Гаврилов Ю., Борисов Т. Экзамен на террориста // Российская газета. 2007. 7 июля. С. 1; Рискин А. Осенний призыв // Независимое военное обозрение. 2006. 10-16 нояб. С. 4.

¹¹ Інформація про вжиті заходи на виконання пункту 5 Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист». URL: <http://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/31214.pdf>

патриотический центр» «Защитник отечества»; вони живуть у військових наметах, із ними проводять заняття з військової справи (теорії, тактики, поводження зі зброєю, стрільби тощо)¹².

В Алчевську вербуванням дітей виділилося НЗФ «Бригада Привид», яке прийняло до своїх лав 10-річну школярку Богдану Нещерет. Також є і дитячий диверсійний батальйон ім. св. Георгія Побідоносця, сформований на базі школи-ліцею в Ровеньках під керівництвом місцевого «священника» Авдюгіна. «Історія Росії», «Основи православ'я» і військові дисципліни (тактика ведення бою, основи розвідки, снайперська майстерність, стрілецька і саперна підготовка) – ось чому навчають дітей. Увага екстремістів і терористів усього світу (незалежно від їхньої національності, політичних переконань, віросповідання тощо) до вербування дітей і молоді не випадкова. Адже цю вікову категорію громадян вирізняє низка соціально-психологічних і ментальних особливостей, що робить її надзвичайно сприйнятливою до пропаганди. Ці ж особливості призводять до того, що підлітки можуть легко наслідувати різноманітні негативні приклади поведінки, проявляючи при цьому жорстокість, що часом значно перевершує дорослі аналоги¹³.

Серед засуджених за вчинення терактів в Україні протягом 2014–2019 рр. 97% – громадяни України, 2% – громадяни РФ, 1% – громадяни інших країн. Серед засуджених за інші злочини терористичної спрямованості (ст. ст. 258-2 –258-5 КК України) 100% – громадяни України. Вікова градація осіб терористів виявляє переважання середньої вікової групи 30–65 років, на яку припадає 84% усіх терористів. Наприклад, у Республіці Казахстан вік терориста значно відрізняється: 70% терористів переважно у віці від 18 до 27 років¹⁴. В Україні така велика частка саме середньої та старшої вікових груп може бути пояснена специфікою ідеологічного змісту політичних факторів терактів, контури яких проявляються передусім у площині радянських (пострадянських) культурно-психологічних патернів, екстрапольованих на осучаснені складники ворожості. Маніпуляції з ними виявляються найбільш ефективними саме серед населення, яке мало досвід свідомої соціальної діяльності в СРСР. Зазначеними обставинами можна також пояснити і те, що близько 92% засуджених за теракти були працездатними, але на момент учинення злочину ніде не навчалися та не працювали. Соціальна незайнятість є важливою передумовою дезорганізації особистості, що, у свою чергу, виступає живильним підґрунтям для активізації агресивних тенденцій, властивих стану ресентименту (ворожості). Посилення останнього відбувається на тлі несформованості соціальних зв'язків у межах інституту сім'ї, адже приблизно 89% засуджених за тероризм не були одруженими.

В Україні серед злочинців-терористів переважно 92% не мають судимості, 8,9% – засуджені за участь у терористичних групах чи терористичних організаціях (ст. 258-3 КК України), засуджених за фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України) – 7%, що свідчить на користь абсолютного переважання політичного компонента в генезі тероризму в Україні. 28% терористичних актів учиняється групою осіб за попередньою змовою, а близько 90% усіх терактів учиняється у співучасті, що зумовлено специфікою самого злочину, яка передбачає консолідацію зусиль кількох осіб для планування злочину, його забезпечення необхідними знаряддями та засобами й фінансуванням. Крім того, розглядаючи теракти в Україні як один із елементів так званої гібридної війни РФ проти України, спрямованої на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації в нашій державі, залякування населення, дискредитацію органів державної влади та міжнародні ускладнення, варто мати на увазі, що значна кількість із них організується саме спеціальними службами РФ, які залучають громадян України до негласного співробітництва, зокрема, на комерційній основі.

Водночас варто зазначити й ту обставину, що серед терористів, які були засуджені в Україні протягом 2014–2019 рр., близько 10% – діючі на момент вчинення теракту або колишні військовослужбовці чи працівники правоохоронних органів. Втягнення їх до терористичної діяльності зумовлюється наявністю в них:

- а) спеціальних навичок поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями;
- б) корупційних зв'язків із діючими працівниками правоохоронних органів, що забезпечує прикриття злочинної діяльності й мінімізацію ризику її викриття. Такі особи (а надто ті з колишніх працівників ОВС, які не пройшли переатестацію в Національну поліцію та/або перейшли на бік ворога, стали до лав незаконних збройних формувань «ДНР» і «ЛНР») є пріоритетними об'єктами вербування з боку спецслужб РФ, з огляду на що вони також мають потрапляти до сфери першочергової уваги кадро-

¹² Бойовики на Донбасі активно залучають дітей до терористичної діяльності. URL: <https://censor.net.ua/ua/n385857>

¹³ Бойовики на Донбасі активно залучають дітей до терористичної діяльності. URL: <https://censor.net.ua/ua/n385857>.

¹⁴ Канат Кожухметов: Средний возраст террориста – 27 лет. URL: <https://bel.ru/news/city/25-10-2017/kanat-kozhahmetov-sredniy-vozrast-terrorista-27-let>.

вого складу, а також негласного апарату СБУ. Наприклад, гр-н Б., будучи колишнім співробітником органів внутрішніх справ України, який у 1987–1996 рр. проходив службу в Управлінні оперативно-го супроводження УМВС України в Сумській області, маючи відповідні професійні навички та досвід здійснення зовнішнього спостереження, був радикально налаштованою особою, що негативно ставилася до громадської організації «Правий сектор». 2 липня 2015 р. у гр-на Б. під час перебування у м. Москва Російської Федерації виник умисел, спрямований на скоєння терористичного акту у м. Суми шляхом підризу автомобіля одного з представників громадської організації «Правий сектор». Із цією метою за вказівкою невстановленої слідством особи він здійснив незаконне придбання двох ручних осколкових грант «РГ-42», після чого був затриманий на території України. Теракт припинено працівниками СБУ на стадії готування¹⁵. 13 вересня 2014 р. військовослужбовець військової частини А-0224 м. Миколаєва, перебуваючи на посаді навідника розвідувального відділення аеромобільної бригади, готував підризу військового автомобіля зв'язку «ЗИЛ-131–140» з метою залякування населення. Цей терористичний акт було припинено на стадії готування¹⁶.

Переважає більшість (93%) терористів в Україні має повну загальну середню освіту, ще 5% – повну вищу, 2% – базову вищу. Освітній чинник крізь призму детермінації тероризму виявляє кореляцію з незайнятністю, соціальною дезорганізацією й особливими складниками соціального досвіду, а також установками особистості, що зумовлюють її соціально-психологічне відчуження та ресентимент (ворожість).

Важливою кримінологічно значущою ознакою особи сучасного терориста в Україні є відсутність у нього алкогольної чи наркотичної залежності. Вчинення терактів в абсолютній більшості випадків (принаймні судячи з результатів судових розглядів) не обтяжене станами відповідного сп'яніння. Тобто теракти виявляються злочинами, загалом, раціональними (як ціле-раціональними, так і ціннісно-раціональними), а не імпульсивними, чи то аддиктивними. Особа цілком свідомо стає на злочинний шлях. Для неї характерним є формування заздалегідь визначеної самовиправдувальної позиції, здатної обґрунтувати теракт у морально та психологічно прийнятних для конкретної особи категоріях¹⁷.

І.В. Ліндер і С.А. Тітков наводять деякі цікаві відомості про особу терориста, але, на жаль, не вказують, з яких джерел, ким і якими методами вони отримані. Вони вважають доведеним, що велика частина терористів – люди, обділені в дитинстві материнською увагою. У них дуже часто трапляються захворювання середнього вуха, недостатній розвиток, дитячий травматизм, вроджені захворювання; частина з них – з яскраво вираженим дефектом особистості; значна кількість – абсолютно адекватні, добре закамфльовані люди з акторськими даними; є «хворі» надією, які усвідомлено йдуть на вчинення терористичного акту, прекрасно усвідомлюючи всі його наслідки для себе. Водночас серед терористів багато осіб, які в дитинстві стали жертвою насильства, тому не змігши самоствердитися, коли вийшли на наступний рівень розвитку, зрозуміли, що можуть помститися, причому не тільки своїм кривдникам, але й усьому суспільству. Це особи, які свого часу, виступаючи за права і свободи, були засуджені державою, викинуті, поставлені за межу закону, і для них тероризм стає соціальною помстою цієї державі, вони зазвичай добре мотивовані¹⁸.

На думку сучасних дослідників, серед основних мотивів особи терориста можна виділити такі: меркантильні мотиви, ідеологічні мотиви, мотиви перетворення, активної зміни світу, мотив влади над людьми, мотиви інтересу і привабливості тероризму як особливої діяльності, «товариська» мотивація емоційної прихильності, мотив самореалізації та інші¹⁹. До внутрішньо особистісних мотивів тероризму можна віднести такі: патологічна основа, вихідна агресивність, романтичність, індивідуалізм²⁰.

Отже, до особливих рис особи терориста можна віднести такі: відсутність проблем із законом, відсутність шкідливих звичок, безперечно, слід зазначити, що це може бути будь-яка особа (чоловік, жінка, дитина), яка, не виключено, стала жертвою насильства в дитинстві, невизначеної культури, релігії та ідейно-політичної спрямованості, однак має особистий мотив.

¹⁵ Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми. Справа № 592/11632/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55748107>.

¹⁶ Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва. Справа № 490/12754/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41324333>.

¹⁷ Данильченко Ю.Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : монографія. Харків : Золота миля, 2018.

¹⁸ Антонян Ю.М. Терроризм: криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва, 1998. 305 с.

¹⁹ Дзалиев М.И. Современный терроризм: социально-политический облик противника. Москва : Academia, 2007. 672 с.

²⁰ Ольшанский Д.В. Психология терроризма. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 288 с.

Анотація

Проаналізовано наявні підходи до вивчення особи терориста. Визначено основні особливості терориста та особливості тероризму жінок і дітей. Робиться висновок, що дослідження особи терориста, вироблення його профілю дадуть змогу розробити ефективні заходи запобігання тероризму.

Summary

Existing approaches to the study of a terrorist identity are analyzed. The basic features of the terrorist and the features of women and children's terrorism are determined. It is concluded that investigating the terrorist identity, developing his or her type give the opportunity to elaborate effective measures for the prevention of terrorism.

Використана література:

1. Рейтинг стран мира по уровню терроризма / Global Terrorism Index. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index/info>.
2. Проблема женского терроризма. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/a-33-2006-04-01-voa3/637693.html>.
3. Бучаев С.М. Особенности криминологической характеристики террористки. *Региональные криминологические исследования*. Махачкала, 2017. № 1. С. 33–36.
4. Вирок Київського районного суду м. Харкова. Справа № 640/14828/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80138057>.
5. Боевик ДНР «Ветерок» перешла на сторону Украины из-за любви к сотруднику спецслужбы. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/327622-bevik-dnr-veterok-pereshla-na-storonu-ukrainy-iz-za-ljubvi-k-sotrudniku-spetssluzhby>.
6. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва, 2001. С. 280.
7. Сукиасян С.Г. История болезни цивилизации: диагноз терроризм (попытка психопатологического анализа). Ереван, 2005. С. 193.
8. Красногорский М. Дети-солдаты: вчера и сегодня. *Независимое военное обозрение*. 2006. 26 мая – 1 июня. С. 8.
9. Литвинов Н.Д. Террористические организации: формирование и деятельность (политико-правовой анализ) / под ред. С.Е. Вицина. Москва, 1999. С. 91–93.
10. Гаврилов Ю., Борисов Т. Экзамен на террориста. *Российская газета*. 2007. 7 июля. С. 1; Рискин А. Осенний призыв. *Независимое военное обозрение*. 2006. 10–16 ноября. С. 4.
11. Інформація про вжиті заходи на виконання пункту 5 Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист». URL: <http://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/31214.pdf>.
12. Бойовики на Донбасі активно залучають дітей до терористичної діяльності. URL: <https://sensor.net.ua/ua/n385857>.
13. Канат Кожаметов: Средний возраст террориста – 27 лет. URL: <https://bel.ru/news/city/25-10-2017/kanat-kozhahmetov-sredniy-vozrast-terrorista-27-let>.
14. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми. Справа № 592/11632/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55748107>.
15. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва. Справа № 490/12754/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41324333>.
16. Данильченко Ю.Б. Терроризм: феномен, детермінація, протидія : монографія. Харків : Золота миля, 2018. С. 389.
17. Антонян Ю.М. Терроризм: криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва, 1998. 305 с.
18. Дзлиев М.И. Современный терроризм: социально-политический облик противника. Москва : Academia, 2007. 672 с.
19. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 288 с.

Svitlana Romantsova,

Candidate of Law,

*Senior Lecturer at the Department of Criminal Law Disciplines of the Law Faculty
Lviv State University of Internal Affairs*